

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΠΙ ΑΤΤΙΚΩΝ ΣΑΡΚΟΦΑΓΩΝ

1. ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ ΩΚΕΑΝΟΥ ΚΑΙ ΝΗΡΗΙΔΟΣ

Εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Τεργέστης φυλάσσεται ἀπότμημα ἀττικῆς σαρκοφάγου τῶν ἀρχῶν τοῦ 3^{ου} μ.Χ. αἰῶνος, φέρον ἀνάγλυφον παράστασιν, ἣ ὁποία ἡρμηνεύθη ὑπὸ τοῦ C. ROBERT ὡς εἰκονίζουσα τὴν Σκύλλαν καὶ τὸ πλοῖον τοῦ Ὀδυσσεύς¹. Ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου παρίσταται κορμὸς ἀνδρὸς ἐνδεδυμένου χλαμύδα καὶ ἵσταμένου κατ' ἐνώπιον ἐντὸς πλοίου (πίν. Α.α). Ἀνωθι τοῦ ἀριστεροῦ του βραχίονος διακρίνεται ἡ χεὶρ ἄλλου, ὃ ὁποῖος ἐκράτει τὸν πρῶτον ἀπὸ τῆς χλαμύδος. Κάτω, ἐκτὸς τοῦ πλοίου, τὸ ἀνάγλυφον σφῶζει τὰ δάκτυλα ἀριστερᾶς χειρὸς, περικλειούσης ἀντικείμενόν τι παραπλεύρως εἰκονίζεται κεφαλὴ κυνός. Ὑπετέθη ὅτι αὕτη καὶ ἡ χεὶρ ἀνῆκον εἰς μίαν μορφήν, τὴν Σκύλλαν.

Ἀλλὰ πρὸ τοῦ τοιχώματος τοῦ σκάφους σφῶζεται ἄλλη δεξιὰ χεὶρ, ἣ ὁποία πράγματι κρατεῖ τὴν κεφαλὴν τοῦ κυνός. Ὡς πρὸς τὴν λεπτομέρειαν ταύτην δὲν ἐδόθη ἐξηγήσεις καὶ οὔτε ἡρμηνεύθη ἡ ὑπαρξὶς φολίδων ὄψεως, κατὰ τὸ ἀποκεκρουμένον ἄκρον τοῦ λαιμοῦ τοῦ κυνός. Προσέκρουσε, λοιπόν, ἡ ἐρμηνεία τῆς

παραστάσεως εἰς ἀσαφεῖς, διὰ τὴν κακὴν διατήρησιν τοῦ ἀναγλύφου, λεπτομερείας².

Τὰ δάκτυλα τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς, κρατοῦντα, ὥς θὰ ἴδωμεν, δελφῖνα καὶ ἡ δεξιὰ χεὶρ, ἣ ὁποία κρατεῖ τὴν κεφαλὴν τοῦ κυνός, δὲν ἀνῆκον εἰς τὴν αὐτὴν μορφήν, τὴν Σκύλλαν, κατὰ τὴν δοθεῖσαν ἐρμηνείαν. Τοῦτο ἀπεδείχθη ἐκ τῆς παραστάσεως σαρκοφάγου τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης (πίν. Α.γ), ἐπὶ τῆς ὁποίας διατηρεῖται ἀρτίως ἡ ὅλη, ἀκριβῶς ὁμοιότητος, σύνθεσις³. Ἐπὶ τῆς σαρκοφάγου, εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον καὶ ὑπὸ τὴν πρύμνην τοῦ πλοίου, παρίσταται μορφὴ γέροντος, μὲ πλουσίαν οὐλὴν κόμην, γενειάδα καὶ μύστακα. Μὲ τὴν δεξιάν του ἐγγίζει τὸ ἄκρον τοῦ γενείου (χειρονομία δηλοῦσα λύπην ἢ φροντίδας), ἐνῶ εἰς τὴν ἀριστερὰν κρατεῖ, ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, δελφῖνα, τοῦ ὁποίου φαίνεται μόνον ἡ κεφαλὴ. Τὸ τμήμα ἀκριβῶς μόνον τοῦτο (ἡ ἄκρα χεὶρ κρατοῦσα τὸν δελφῖνα) διεσώθη ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Τεργέστης. Ὁ γέρων ἀναδύεται ἐκ τῆς θαλάσσης, δηλουμένης μὲ κυματοειδεῖς, βαθείας γλυφὰς καὶ μὲ τὴν παρουσίαν πολυπόδος, σηπίων, δελφίνων.

Δεξιᾷ τοῦ γέροντος, γυνὴ ἀνακεκλιμένη μὲ τὸν γυμνὸν κορμὸν κατ' ἐνώπιον, στηρίζεται

ἀριθ. 447 (ἀκολούθως αἱ παραπομπαὶ: GIULIANO).

¹ Μουσεῖον Τεργέστης (ἐκ Μ. Ἀσίας), C. ROBERT, Die antiken Sarkophag-Reliefs, III, 3, σ. 556, ἀριθ. 146¹ (ἀκολούθως αἱ παραπομπαὶ: ROBERT). Β. Γ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗ, Χρονολογικὴ Κατάταξις τῶν μετὰ μυθολογικῶν παραστάσεων ἀττικῶν σαρκοφάγων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, 1958, σ. 24, ἀριθ. 113α (ἀκολούθως αἱ παραπομπαὶ: Χρονολογικὴ Κατάταξις).

² Τὸ ἀνάγλυφον ὑπῆχθη εἰς τὴν τάξιν VII («Θέματα ἀπροσδιόριστα») ὑπὸ τοῦ A. GIULIANO, Il commercio dei sarcofagi attici, Roma 1962, σ. 68,

³ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης ἀριθ. 1246 (ἐκ Θεσσαλονίκης), Χρονολογικὴ Κατάταξις, σ. 23, ἀριθ. 113, πίν. 3, β. GIULIANO, σ. 43, ἀριθ. 214. Εὐχαριστῶ τὸν συνάδελφον κ. Χ. Μακαρόνα διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς δημοσιεύσεως. Εἶναι ἀποκεκρουμένα: ὁ ἀριστερὸς βραχίον τῆς γυναικείας μορφῆς, μέρος τοῦ πηδαλίου, ἐφ' οὗ στηρίζεται, ἡ κεφαλὴ καὶ μέρος τοῦ κορμοῦ τοῦ ὄψεως, ὁ δεξιὸς βραχίον τοῦ γέροντος.

διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἐπὶ πηδαλίον. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς εἰκονίζονται δύο χηλαὶ καρκίνου¹. Εὐμεγέθης ὄφης σπειροῦται περὶ τὸν δεξιὸν ὦμον καὶ τὴν ἐκτεινομένην πρὸς τὸ σκάφος χεῖρα αὐτῆς, κρατοῦσαν τὸν ὄφιν ὑπὸ τὴν ἀποκεκρουμένην κεφαλὴν του. Αὕτη εἶχε τὴν μορφήν κεφαλῆς κυνός, ὅπως ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Τεργέστης, ὡς ἀποδεικνύει τὸ τρίχωμα εἰς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ.

Εἰς τὸ ζευγὸς τῶν εἰκονιζομένων, τοῦ γέροντος καὶ τῆς ἡμιγύμνου, ἀνακεκλιμένης γυναικός, ἀναγνωρίζεται ἡ παράστασις Ὁκεανοῦ καὶ Νηρηίδος. Τὸ σύμπλεγμα ἀπαντᾷ μόνον ἐπὶ τῶν δύο αὐτῶν ἀττικῶν σαρκοφάγων. Ἡ σχέσις του πρὸς τὸ εἰκονιζόμενον θέμα, τὴν βιαίαν παρὰ τὰ πλοῖα μάχην κατὰ τὴν ἀπόβασιν τῶν Ἀχαιῶν εἰς τὴν Τροίαν, ἐρμηνεύεται ἐκ τῆς συμβολικῆς σημασίας, τῆς ἀποδοθείσης εἰς τὰς εἰκονιζόμενας συχνὰ ἐπὶ τῶν ρωμαϊκῶν σαρκοφάγων ἀναλόγους μορφάς. Τὰ θαλάσσια πνεύματα, ὁ Ὁκεανός, αἱ Νηρηίδες, οἱ Τρίτωνες, ὁ θαλάσσιος ὄφης (RE² ἐν λ. *Schlange*, στ. 997. N. KELLER, *Die antike Tierwelt*, II, Leipzig 1913, σ. 501), ἐπιτελοῦν ἐσχατολογικὴν λειτουργίαν, μεταφέρουν τὰς ψυχὰς εἰς τὰς νήσους τῶν Μακάρων³.

Πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ Ὁκεανοῦ καὶ τῆς Νηρηίδος σχετικαὶ εἶναι δύο ἄλλαι ἀττικαὶ σαρκοφαγοί, εἰκονίζουσαι μάχην παρὰ τὰ πλοῖα. Παρὰ τὸ κάτω ἀριστερὸν ἄκρον ἀπολεσθέντος (γνωστοῦ μόνον ἐκ σχεδιογραφήματος) ἀποτμήματος σαρκοφάγου ἐκ Σπάρτης⁴, παρίστατο, ἀναδυόμενος ἐκ τῆς θαλάσσης, Τρίτων, τοῦ ὁποῦ ἡ μορφή ἀναγνωρίζεται παρὰ τὴν ἀσάφειαν τοῦ σχεδιογραφήματος, ὀφειλομένην εἰς τὴν κακὴν κατάστασιν τοῦ ἀναγλύφου. Παρεμφερὲς πρὸς τὴν Νηρηίδα εἶναι καὶ ἡ εἰκονιζομένη μορφή παρὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον μεγάλου ἀποτμήματος ἀττικῆς σαρκοφάγου ἐν Pola⁵. Σφάζεται ἡ κεφαλὴ καὶ ὁ δεξιὸς βραχίον Νη-

ρηίδος κρατούσης προφανῶς θαλάσσιον ὄφιν. Ἡ Νηρηὶς θὰ παρίστατο ἀνακεκλιμένη⁶. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ σύμπτωσις, ὅτι αἱ παραστάσεις τῆς Νηρηίδος καὶ ἄλλων θαλασσιῶν ὄντων περιορίζονται ἐπὶ τινων μόνον ἀττικῶν σαρκοφάγων, αἱ ὁποῖαι εἰκονίζουσι μάχην παρὰ τὰ πλοῖα, ὡς νὰ συνδέωνται ἀποκλειστικῶς μετὰ τοῦ θέματος τούτου, ἐνῶ ἀποτελοῦν ἐντελῶς σύνηθες θέμα τῶν ρωμαϊκῶν σαρκοφάγων. Δύναται νὰ παρατηρήσῃ τις ὅτι αἱ συμβολικαὶ μορφαὶ ἐπὶ τῶν ἀττικῶν μνημείων, ἄλλως ἄρκετὰ σπάνιαι, καταλαμβάνουν γενικῶς δευτερεύουσας θέσεις εἰς τὴν ὅλην διακόσμησιν.

Ἡ ἀρτίως σφωζομένη παράστασις τῆς σαρκοφάγου τῆς Θεσσαλονίκης συμπληροῖ ἐπίσης καὶ τὴν ἐλλιπῶς διατηρουμένην τοῦ ἀναγλύφου τῆς Τεργέστης, ὡς πρὸς τὴν διαδραματιζομένην ἐντὸς τοῦ πλοίου σκηνήν. Παραβολὴ τῶν ἀναγλύφων πείθει περὶ τῆς ὁμοιότητος τῶν δύο παραστάσεων, ἡ δὲ διαφορὰ, ὡς πρὸς τὴν κλίσιν τοῦ κορμοῦ τοῦ ἀνδρός, μεγαλυτέραν ἐπὶ τῆς σαρκοφάγου, εἶναι ἀσήμαντος. Οἱ δύο νέοι δὲν εἰκονίζονται ὡς μαχηταί. Ὁ πρῶτος στηρίζεται εἰς τὸ ἄφλαστον, ὁ δεύτερος τὸν συγκρατεῖ μετ' ἀμφοτέρων τὰς χεῖρας. Ἀσχετοὶ πρὸς τὴν διεξαγομένην ἐπὶ τῆς ἀκτῆς μάχην, μετ' ἐκδηλον ἔκφρασιν ἀγωνίας, ἡ ὁποία ἐμφαίνεται εἰς τὸ πρόσωπον καὶ τὴν στάσιν των, κατευθύνουν τὸ βλέμμα ἀντιθέτως, πρὸς τὴν θάλασσαν, ὅπου εἰκονίζεται τὸ ζευγὸς τοῦ Ὁκεανοῦ καὶ τῆς Νηρηίδος. Ὁ συμβολισμὸς τῆς παραστάσεως εἶναι προφανής.

2. ΑΤΤΙΚΑΙ ΣΑΡΚΟΦΑΓΟΙ ΕΚ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Ἀποτμήματα σαρκοφάγων ἐκ πεντελησίου μαρμάρου, μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων, εὐρέθησαν ἐν τῇ νήσῳ. Οὕτως ἐπιβεβαιοῦται ἐμμέσως καὶ ἡ ἀπόδοσις εἰς τὰ ἀττικά ἐργαστή-

¹ Διὰ τὰς χηλὰς καρκίνου ὡς κοσμήματος τῆς κεφαλῆς Τριτώνων καὶ Νηρηίδων, πρβ. A. RUMPF, *Ant. Sark. - Rel.* V 1, σ. 101.

² F. CUMONT, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, 1942, σσ. 149, 167. Πρβ. διάφορον γνώμην: A. RUMPF, ἔ.ἀ. σ. 131 καὶ O. WALTER ἐν ΑΕ 1953-1954 (εἰς μνήμην Γ. Π. Οἰκονόμου) I, σ. 81 κέ.

³ ROBERT, III 2, σ. 369, συμπληρ. πίν. B, VII, Χρονολογικὴ Κατάταξις, σ. 23, ἀριθ. 101.

⁴ Χρονολογικὴ Κατάταξις, σ. 32, ἀριθ. 214. GIULIANO, σ. 61, ἀριθ. 379

⁵ Ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος μέχρι τῆς ὀψίμου ἀρχαιότητος, A. RUMPF, ἔ. ἀ. σ. 119. T. DOHRN, *DM* II, 1949, σ. 86.

ρια τῶν ἐκ πεντελησίου μαρμάρου σαρκοφάγων, ἀττικῶν τύπου, αἱ ὁποῖαι εὐρέθησαν ἐν Ρώμῃ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, διαπιστοῦται δηλ. ἡ ἐξαγωγή τῶν ἀττικῶν σαρκοφάγων εἰς τὴν Δύσιν¹. Τὰ παραδείγματα τῆς Κερκύρας, τρία τῶν ὁποίων (κατωτέρω α, β καὶ γ) προέρχονται ἐκ τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς νήσου, ἔτι δὲ καὶ ἡ σαρκοφάγος τῆς Παραμυθιάς (ΑΕ 1956, σ. 14 κέ.) ἐπιβεβαιοῦν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι κατὰ τὸν 2^{ον} καὶ κατὰ τὸν 3^{ον} μ. Χ. αἰῶνα αἱ ἀττικαὶ σαρκοφάγοι ἐξήγοντο ἐξ Ἀθηνῶν εἰς τὴν Δύσιν, πρὸς τὴν ὁποίαν ἐνδιάμεσον σταθμὸν ἀπετέλει, ὡς καὶ παλαιότερον κατὰ τοὺς πρὸ Χριστοῦ αἰῶνας, ἡ Κέρκυρα².

α) Μουσεῖον Κερκύρας ἀριθ. 562. Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗ, Χρονολογικὴ Κατάταξις (1958), σ. 24, ἀριθ. 117. Γερμαν. Ἰνστ. Φωτογρ. Corfu 482.

Ἀπότμημα ἀναγλύφου εἰκονίζοντος ἀμαζονομαχίαν, πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον (πίν. Α,β). Ὑψ. 0.41, πλ. 0.37, πᾶχ. 0.22, ἀναγλυφικὸν ἔξαρμα 0.10. Ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ἐπιφανείας σφύζεται ἡ ἐσωτερικὴ δεξιὰ γωνία, ἡ σχηματιζομένη ὑπὸ τῶν δύο συνεχόμενων πλευρῶν τῆς σαρκοφάγου. Ἐπομένως τὸ ἀπότμημα δύναται νὰ ἀνήκῃ εἴτε εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς προσθίας ὄψεως εἴτε εἰς τὴν ἀριστερὰν στενὴν πλευράν. Εἰκονίζεται κορμὸς γυμνοῦ μαχητοῦ, μὲ ἀποκεκρουμένην τὴν κρανοφόρον κεφαλὴν, ἐπιτεθειμένου, πρὸς τὰ ἀριστερά, κατ' ἐπίππου ἀντιπάλου (ἀμαζόνος). Μόνον ὁ λαιμὸς τοῦ ἵππου τῆς ἀντιπάλου σφύζεται. Μέρος τοῦ περιγράμματος τῆς ἀσπίδος τοῦ μαχητοῦ ἀναγνωρίζεται ἐκ τοῦ ἵχνους τῆς ἀποκρούσεως τοῦ ἀναγλύφου. Ἄλλη ἀμαζών, δηλουμένη διὰ ταπεινοῦ ἀναγλυφικοῦ ἔξαρματος, εἰκονίζεται κατ' ἀριστερὸν κρόταφον καὶ νοεῖται ὡς ἐρχομένη εἰς βοήθειαν τῆς μαχομένης. Τὸ περίγραμμα

τῶν μορφῶν τονίζεται διὰ βαθείας ἐγχαράκτου γραμμῆς.

Τὸ εἰκονιζόμενον σύμπλεγμα μαχομένων εἶναι τὸ γνωστὸν ὑπὸ τὸ στοιχεῖον G3 τῆς ἀριθμήσεως τῶν συμπλεγμάτων εἰς τὴν κατάταξιν τοῦ R. REDLICH³. Τοῦτο ἀπαντᾷ ἐπὶ τῶν ἀττικῶν σαρκοφάγων: ἀριθ. 113, 115 καὶ 116, Χρονολογικὴ Κατάταξις, σ. 23-24, ὡς καὶ ἐπὶ ομάδος ρωμαϊκῶν μὲ ὁμοειδῆ σύνθεσιν, τῆς ὁποίας ἡ εἰκονογραφικὴ παράδοσις ἀνεζητήθη εἰς ἀνασυγκροτηθέντα ἐν σχεδιογραφίᾳ ζωγραφικὸν πίνακα τῆς Περγάμου⁴. Ἡ ἀρχὴ βεβαίως τοῦ συμπλέγματος G3 ἀναγεται εἰς τὴν κλασσικὴν τέχνην τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰῶνος, πρβ. ἀγγειογραφίαν ἐπὶ κρατῆρος τῆς Ν. Ὑόρκης: J. D. BEAZLEY, ARV², σ. 616, ἀριθ. 3, τοῦ «ζωγράφου τῆς ὑδρίας τοῦ Βερολίνου». Τὸ ἀπότμημα τῆς Κερκύρας, τὸ ὁποῖον δὲν στερεῖται πλαστικῆς ἀξίας, μὲ τὸ ἔντονον ἀναγλυφικὸν ἔξαρμα καὶ τὴν συμπύκνωσιν τῶν μορφῶν, ἀνήκεν εἰς σαρκοφάγον τοῦ τέλους τοῦ 2^{ου} μ. Χ. αἰῶνος. Συναφῆ τεχνοτροπικῶς καὶ σύγχρονα μνημεῖα, πλὴν τῶν μνημονευθέντων ἀνωτέρω, εἶναι ἡ σαρκοφάγος τῆς Ἐφέσου (Χρονολογικὴ Κατάταξις, σ. 24, ἀριθ. 114), τὰ ἐκ Κυρήνης ἀποτμήματα τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου (αὐτόθι ἀριθ. 116) καὶ τὸ ἐκ Λυκίας τοῦ Μουσείου τῆς Βιέννης (αὐτόθι ἀριθ. 122).

β) Μουσεῖον Κερκύρας ἀριθ. 563. Γερμαν. Ἰνστ. Φωτογρ. Corfu 485.

Ἐκ τῆς αὐτῆς, ὡς καὶ τὸ προηγούμενον ἀπότμημα, σαρκοφάγου, ἀνάγλυφον μετὰ τῆς ἑλλιπῶς σφζομένης γωνιαίας ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς (πίν. Β,γ). Ὑψ. 0.36, πλ. 0.25, βάθος 0.28. Ἡ ἡμιτελὴς ἐργασία δηλοῖ ὅτι τὸ σφζόμενον ἐν μέρει σύμπλεγμα ἀμαζονομαχίας ἀνήκει εἰς

¹ GIULIANO, σ. 19-20. Ἐρευνηταὶ τινες ἐνόμισαν ὅτι σαρκοφάγοι τύπου ἀττικοῦ, εὐρεθεῖσαι ἐν Ἰταλίᾳ, ἐλαξέυθησαν ἐκεῖ ὑπὸ ἀθηναίων τεχνιτῶν, ἔστω καὶ ἂν εἶναι ἐκ πεντελησίου μαρμάρου (J. M. C. TOWN-
BEE, Latomus 6, Bruxelles 1951, σ. 28). Τὴν ἐξ Ἀθηνῶν καταγωγὴν εἶχεν ὑποστηρίξει ὁ G. RODEN-
WALDT, RM 58, 1953, σ. 16.

² Π. χ. διὰ τὸν 5^{ον} π. Χ. αἰῶνα διεπιστώθη τοῦτο ὡς πρὸς τοὺς λακωνικοὺς μελαμβαφεῖς κρατῆρας, πολλοὶ τῶν ὁποίων εὐρέθησαν ἐν Σικελίᾳ, νοτίῳ Ἰταλίᾳ καὶ Ἑτρουρίᾳ. Ὁμοίως κρατῆρ λακωνικός, ἐν Κερ-

κύρα: D. CALLIPOLITIS, JHS 74, 1954, σ. 178, εἰκ. 1.

³ R. REDLICH, Die Amazonensarkophagē des 2. und 3. Jahrh. n. Chr., Berlin 1942, σ. 41-52. Σκόπιμος εἶναι ἡ διατήρησις τῆς ἀριθμήσεως τῶν συμπλεγμάτων, ἐνεκα σαφηνείας, ἀποφυγῆς ἐπαναλήψεων καὶ διὰ τὴν εὐχέρειαν πρὸς παραβολὴν ἀνεκδότων ἀναγλύφων πρὸς τὰ ἤδη καταταχθέντα ὑπὸ R. REDLICH. (Διὰ τὰς ἐλλείψεις, πρβ. F. MATZ, Gnomon 21 1947, σ. 247.)

⁴ B. ANDREA, Ein Amazonengemälde, RM 63, 1956, σ. 32 κέ.

τὴν στενὴν πλευράν, τὴν ἐστραμμένην πρὸς τὸν τοῖχον τοῦ ταφικοῦ θαλάμου, μὴ δρατὴν καὶ διὰ τοῦτο ἀδρομερῶς εἰργασμένην. Εἰκονίζεται γυμνὸς μαχητὴς, κατὰ δεξιὸν κρόταφον, κρατῶν ἀπὸ τῆς κόμης ἀμαζόνα, ἡ ὁποία ὑψώνει, πρὸς ἄμυναν, τὸν ἀριστερὸν βραχίονα. Ἡ ἀμαζὼν θὰ παρίστατο γονυπετὴς καὶ ἐν μετωπικῇ στάσει, κατὰ τὸ σύμπλεγμα Α2 τοῦ R. REDLICH¹, συνηθέστατα εὐρισκόμενον εἰς τὰς ἀρχαίας παραστάσεις ἀμαζονομαχίας καὶ χρησιμοποιούμενον ἐπὶ τῶν σαρκοφάγων ἀπὸ τοῦ 2^{ου} μ.Χ. αἰῶνος καὶ ἐξῆς (πρβ. Χρονολογικὴ Κατάταξις, ἀριθ. 114 - 123, σ. 24).

Ἐπὶ τοῦ συνεχομένου τμήματος τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς διατηρεῖται μέρος ἀναγλύφου μὲ τὸ ἄκρον τῆς οὐρᾶς λέοντος. Ἡ παράστασις δυσκόλως ἀνασυγκροτεῖται συμφώνως πρὸς τὸ ἐραλδικὸν σχῆμα δύο ἀντωπῶν λεόντων ἢ γρυπῶν ἐκατέρωθεν κρατῆρος ἢ θυμιατηρίου (αὐτόθι ἀριθ. 6, 19, 25, 29, 42 κλπ.). Τὸ ἀπότμημα ἴσως ἀνῆκεν εἰς παράστασιν θήρας λέοντος ἢ πάλης λέοντος ἢ γρυπὸς πρὸς κένταυρον (αὐτόθι σ. 27, ἀριθ. 153 καὶ σ. 15, ἀριθ. 13. ROBERT, II, πίν. VII, ἀριθ. 20).

Ἡ γωνιαία ἀρχιτεκτονικὴ μορφή, κορμὸς Ἡρακλέους, ὡς δηλοῖ ἡ λεοντὴ, ἐπὶ πεσσοῦ, ἐν εἶδει ἐρμαϊκῆς στήλης, ἀπαντᾷ εἰς τινὰ παραδείγματα ἀττικῶν σαρκοφάγων: Χρονολογικὴ Κατάταξις, ἀριθ. 72, 116 κλπ.

γ) Μουσεῖον Κερκύρας ἀριθ. 564. Χρονολογικὴ Κατάταξις, σ. 23, ἀριθ. 110.

Ἀπότμημα, πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον, ἐκ παραστάσεως μάχης (πίν. Β,α). Ὑψ. 0.38, πλ. 0.64, πᾶχ. 0.18, ἀναγλυφικὸν ἔξαγμα 0.09. Μεταξὺ δύο μαχητῶν, τοῦ ἐκ δεξιῶν γυμνοῦ, μὲ τὴν χλαμύδα περιβάλλουσιν μόνον τὸν ἀριστερὸν πῆχυν, καὶ τοῦ ἐξ ἀριστερῶν θωρακοφόρου, εἰκονίζεται τρίτος, τοῦ ὁποίου ὁ κορμὸς παρίσταται κλίνων πρὸς τὰ δεξιὰ. Ὁ μαχητὴς θὰ εἰκονίζετο γονυπετὴς, ἐνῶ ὑψωνε τὸν δεξιὸν βραχίονα ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν, πρὸς ἄμυναν. Πάντων αἱ κεφαλαὶ εἶναι ἀποκεκρουμέναι. Ἐπὶ τοῦ βάθους εἰκονίζεται χεῖρ κρατοῦσα καθέτως ξίφος, μὴ ἀνήκουσα εἰς τὸν γονυπετοῦντα μαχητὴν. Ἀντίπαλος αὐτοῦ εἶναι ὁ

ἐξ ἀριστερῶν τοῦ θωρακοφόρου. Ὁ ἀμυνόμενος εἶναι γυμνός, ὡς καὶ ὁ δεξιᾶ αὐτοῦ μαχητὴς, ὁ ὁποῖος ἔρχεται προφανῶς εἰς βοήθειαν τοῦ ἀμυνομένου. Ἡ στάσις τοῦ τελευταίου εἶναι συνήθης εἰς παραστάσεις ἀμαζονομαχίας ἢ μάχης μεταξὺ πεζῶν καὶ ἱππέων ἐπὶ σαρκοφάγων τοῦ 3^{ου} μ.Χ. αἰῶνος, ὑπαγομένων εἰς τὴν 6^{ην} δμάδα τῆς κατατάξεως τοῦ R. REDLICH². Ἐνταῦθα ἡ παράστασις δὲν περιελάμβανεν ἱππεῖς, κατὰ τὰ φαινόμενα, ἀλλὰ μόνον πεζοὺς μαχητάς, ὅπως καὶ ἐπὶ ἄλλων ὁμοίας τεχνοτροπίας ἀττικῶν σαρκοφάγων: Χρονολογικὴ Κατάταξις, σ. 23, ἀριθ. 109, 111 (ἐκ Σαμοθράκης), αὐτόθι ἀριθ. 107 (ἐξ Ἐφέσου). Ἡ τελευταία εἶναι σημαντικὴ διὰ τὴν ἐπιγραφὴν μετὰ χρονολογικῆς ἐνδείξεως τὸ ἔτος 204 μ.Χ. καὶ δύναται νὰ ληφθῇ ὡς βάσις χρονολογήσεως εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3^{ου} μ.Χ. αἰῶνος τῶν ὁμοειδῶν ἀναγλύφων, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατατάσσεται καὶ τὸ ἀπότμημα τῆς Κερκύρας.

δ) Μουσεῖον Κερκύρας ἀριθ. 550. Χρονολογικὴ Κατάταξις, σ. 28, ἀριθ. 163.

Ἀπότμημα φέρον ἀνάγλυφον κεφαλὴν γέροντος κατ' ἀριστερὸν κρόταφον (πίν. Β,β). Ἡρὶς καὶ τὸ στόμα εἶναι ἀποκεκρουμένα. Σφζ. διαστ., ὕψ. 0.19, πλ. 0.15, ἀναγλυφικὸν ἔξαγμα 0.13. Αἱ βαθεῖαι γλυφαὶ καὶ ἡ διὰ τρυπάνου ἐργασία ἀφεθεῖσα δρατὴ ἐπὶ τοῦ γενείου καὶ τῆς κόμης, αἱ προκαλοῦσαι γραφικὴν ἐντύπωσιν φωτοσκιάσεις, τὸ μέγα ἀναγλυφικὸν ἔξαγμα, εἶναι ἐνδεικτικὰ τεχνοτροπίας τῶν μέσων περίπου τοῦ 3^{ου} μ.Χ. αἰῶνος, εἰς ἣν ἐποχὴν δύναται νὰ ἀποδοθῇ ἡ σαρκοφάγος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκε τὸ ἀπότμημα τῆς Κερκύρας. Ἡ ταινία, τὴν ὁποίαν φέρει ἡ κεφαλὴ, εἶναι χαρακτηριστικὴ βασιλικοῦ ἀξιώματος. Ὁ τύπος εὐρίσκεται εἰς τὰς παραστάσεις τῶν μύθων τοῦ Ἰππολύτου καὶ τοῦ Ἀχιλλέως, ἐπὶ σαρκοφάγων, ἐρμηνευθεὶς ὡς εἰκονίζων τὸν Θησέα, τὸν Ἀγαμέμνονα ἢ τὸν Λυκομήδην. Ἡ κατ' ἀριστερὸν κρόταφον παράστασις τοῦ καθημένου Λυκομήδους εἰς τὴν εἰκονογραφικὴν σύνθεσιν τοῦ μύθου τοῦ Ἀχιλλέως ἐν Σκύρῳ, ἐπὶ τινων ὁψίμων ἀττικῶν σαρκοφά-

¹ R. REDLICH, ἔ. ἀ. σ. 5 κέ.

² ἔ. ἀ. σ. 110 κέ. Χρονολογικὴ Κατάταξις, σ. 23

ἀριθ. 112, σ. 29, ἀριθ. 176 κλπ.

γων, ἀρμόζει μᾶλλον πρὸς ἀναπαράστασιν τῆς μορφῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκεν ἡ κεφαλὴ, πρβ. Χρονολογικὴ Κατάταξις, σ. 28, ἀριθ. 164, τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου, ἀριθ. 162, τοῦ Μουσείου τοῦ Καπιτωλίου, πρὸς ἣν ἔχει τὴν μεγίστην συνάφειαν. Ἡ κεφαλὴ εἰκονίζει προφανῶς τὸν Λυκομήδην, ἡ δὲ σαρκοφάγος εἰς ἣν ἀνῆκε, προήρχετο ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου τῆς σαρκοφάγου τοῦ Καπιτωλίου.

ε) Μουσεῖον Κερκύρας ἀριθ. 175. Φωτογρ. Γερμαν. Ἰνστιτ. Corfu 483.

Γωνιακὸν ἀπότμημα μὲ ἀνάγλυφον στέματος (ἀνθοκαρπίου) καὶ μορφὴν λίαν ἔκτυπον Νίκης, ἰσταμένης πρὸ τῆς γωνίας καὶ ὑποβασταζούσης τὸ στέμμα (πίν. Β.δ). Τοῦτου σφύζεται μόνον ὁ κάλυξ, ἐξ οὗ ἐκφύεται. Ἡ βάσις ἐλλείπει, ὥς καὶ ἡ κορωνίς. Τὸ ἀπότμημα ὕψ. 0.67, πλ. μείζονος πλευρᾶς 0.31, τῆς ἄλλης 0.20, πᾶχ. 0.17, ἀνῆκεν εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον καὶ τὴν γωνίαν τῆς προσθίας πλευρᾶς τῆς σαρκοφάγου. Ἡ Νίκη, τύπου τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος, φορεῖ ἔξωσμένον χιτῶνα, ἀνοιγόμενον ἔμπρὸς καὶ ἀφήνοντα τὸ δεξιὸν ἄνετον σκέλος γυμνόν. Ἡ Νίκη ἐκτείνει τὴν δεξιὰν ἐπὶ τοῦ παρακειμένου κάλυκος τοῦ ἀνθοκαρπίου. Ὑπὸ τὴν κάλυκα σφύζεται μόνον, ἐκ τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀναγλύφου, τὸ ἄκρον φύλλου δρυός. Ὡστε τὸ στέμμα, ὥς συνήθως, εἶχε κατὰ τὴν ἐκφυσιν ἐκ τοῦ κάλυκος, σειρὰν φύλλων δρυὸς καὶ βαλάνων.

Ἡ διὰ τρυπάνου ἐργασία ἀφέθη σκοπίμως ὁρατὴ εἰς τὸν κάλυκα, διὰ τὴν ἐπιδιωκόμενὴν ἐντύπωσιν φωτοσκιώσεως. Τὸ ἀπότμημα ἀνῆκεν εἰς σαρκοφάγον τοῦ τέλους τοῦ 2^{ου} μ. Χ. αἰῶνος.

ς) Μουσεῖον Κερκύρας ἀριθ. 121. Ἀπότμημα τῆς ἀριστερᾶς γωνίας κορωνίδος ἀποτελουμένης ἐξ ἄβακος φέροντος ἀνάγλυφον μαίανδρον, ἐκ δύο ἐπαλλήλων κυματίων, λεσβίου καὶ ἰωνικοῦ καὶ ἀστραγάλου (πίν. Γ.α). Πλ. 0.53, ὕψ. 0.18, πᾶχ. 0.14. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἐξέχουσα ταινία ὕψ. 0.015, πλ. 0.04, πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ καλύμματος τῆς σαρκοφάγου. Ὁ μαίανδρος, ὕψ. 0.055, περικλείει ρόδακας ἐγγεγραμμένους εἰς τετράγωνα. Τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ ἄβακος καταλαμβάνεται ὑπὸ ὀρθο-

γωνίου ἐγγλυφῆς κοσμουμένης μὲ φυλλοφόρον κάλυκα ἀκάνθης, ἐκφυόμενον ἐκ τοῦ κέντρου καὶ σχηματίζοντα δύο σπείρας ἐκατέρωθεν, αἱ ὁποῖαι περικλείουν μικροὺς ρόδακας. Ἡ ἐγγλυφὴ τῆς γωνίας τοῦ ἄβακος δηλοῖ τὴν προσαρμογὴν τῶν ἐνηλάτων πρὸς τοὺς πόδας τῆς κλίνης. Ἀνῆκε δηλ. τὸ ἀπότμημα εἰς σαρκοφάγον μὲ κλινόμορφον κάλυμμα. Τὰ κυμάτια εἶναι βαθέως ἐγγεγλυμμένα διὰ τρυπάνου, τὰ μεταξὺ τῶν φύων φύλλα εἶχον σχῆμα αἰχμῆς βέλους. Ὁ τύπος τοῦ κυματίου ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὰς ἀττικὰς σαρκοφάγους ἀπὸ τῶν ὑστάτων χρόνων τοῦ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς καὶ ἔξης¹. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀφεθεῖσα ὁρατὴ διὰ τρυπάνου ἐργασία εἰς τὸν ἀστράγαλον, τὸ μέσον τοῦ ὁποίου ἐκάλυπτε τὸ ἀνάγλυφον τῆς ἀπολεσθείσης παραστάσεως. Ὁ φυλλοφόρος κάλυξ καὶ ὁ μαίανδρος τοῦ ἄβακος συνάπτονται ὥς θέμα διακοσμητικὸν καὶ τεχνοτροπικῶς πρὸς τὰ κοσμήματα τοῦ ἄβακος χρονολογηθείσης ἐξ ἐπιγραφῆς σαρκοφάγου εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3^{ου} μ.Χ. αἰῶνος (Χρονολογικὴ Κατάταξις, σ. 23, ἀριθ. 107), ὥς καὶ ἄλλων τῆς ἰδίας ἐποχῆς: αὐτόθι σ. 22, ἀριθ. 92 καὶ 94. Τὸ γωνιακὸν ἀπότμημα τῆς Κερκύρας ἀνῆκεν εἰς τὴν ἀριστερὰν στενὴν πλευρὰν, διότι τὸ σφύζομενον μικρὸν μέρος τῆς συνεχομένης ὀψεως εἶναι ἀκόσμητον, ὅπως συμβαίνει συνήθως εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν τῶν σαρκοφάγων. Πράγματι ἕτερον μικρὸν ἀπότμημα ἐκ τῆς κορωνίδος μὲ τὰ αὐτὰ διακοσμητικὰ θέματα, ἀλλὰ μεγαλύτερα κατὰ τὰς διαστάσεις (ὕψ. ἄβακος 0.075), τὸ ὁποῖον φυλάσσεται εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Κερκύρας (ἀριθ. 122), ἀνῆκε προφανῶς εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν τῆς ἰδίας σαρκοφάγου.

3. ΠΡΟΒΑΘΜΙΣ ΤΩΝ ΣΑΡΚΟΦΑΓΩΝ "ΕΡΩΤΙΔΕΩΝ,"

Κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος αἱ ἐν Ἑλλάδι εὐρεθεῖσαι σαρκοφάγοι εἶχον ἐφελκύσει τὴν προσοχὴν τῶν ἀρχαιολόγων, ἐκείναι ἰδίως, κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Χ. ΤΣΟΥΝΤΑ, «μὲ τὰς ἰδιαιτέρως χαριτωμένας παραστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας εἰκονίζονται κωμάζοντες μεθυσμένοι παῖδες»². Αἱ παραστάσεις τῶν παίδων, ἐνίοτε πτερωτῶν — ἐξ οὗ καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς των ὡς ἐρωτιδεῶν —

¹ Πρβ. Χρονολογ. Κατάταξις, σ. 65.

² Χ. ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Ἰστ. τῆς ἀρχ. Ἑλλ. Τέχνης, σ. 559

περιλαμβάνονται εις τὸν εὐρύτερον κύκλον τῶν διονυσιακῶν θεμάτων¹, τὰ ὅποια διακοσμοῦν τὰς σαρκοφάγους τῆς Ρώμης καὶ τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, συνεχίζουσαι τὴν παράδοσιν τῆς τέχνης τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Εἰς τὴν Ἀλεξανδρινὴν τέχνην ὁ Διόνυσος καὶ οἱ ἀκόλουθοί του, παῖδες - Βάκχοι, παρεστάθησαν συχνὰ πτερωτοί². Ἡ ἀπόδοσις εἰς τὸν διονυσιακὸν κύκλον τῶν ἀπτέρων ἢ πτερωτῶν παίδων θεωρεῖται βεβαία ὑπὸ τινων ἐρευνητῶν. Ὁ F. CUMONT εἶχεν ἤδη συνάψει τὸ θέμα πρὸς τὰς ἐσχατολογικὰς παραστάσεις τῶν διονυσιακῶν μυστηρίων³. Ἐκ τῆς συνεχοῦς παρουσίας τῶν «ἐρωτιδέων» ἐπὶ τῶν μνημείων, ἀπὸ τῶν πρωίμων χρόνων τοῦ 2^{ου} μ.Χ. αἰῶνος μέχρι τῶν μέσων τοῦ 3^{ου}, φαίνεται ἡ ἐξέχουσα θέσις τῶν διονυσιακῶν θεμάτων εἰς τὰς ἀττικὰς σαρκοφάγους.

Ἡ τεχνοτροπικὴ καὶ τυπολογικὴ ὁμοιογένεια τῶν ἀττικῶν σαρκοφάγων, μὲ παραστάσεις παίδων, τῆς ἀρχαιοτέρας ὁμάδος⁴, εἶναι προφανής, ὥστε συνάγεται ἐξ αὐτῆς ἡ χρονολογικὴ μεταξύ των συνάφεια. Πιστεύεται γενικῶς ὅτι τὰ ἀρχαιότερα ἀνάγλυφα ἀνάγονται εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ, ὁπότε τὸ ἔθιμον τῆς ταφῆς εἶχεν ἐπικρατήσῃ, ἀντὶ τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν.

Πρὸ τῆς σχετικῆς τυποποιήσεως εἰς τὰς παραστάσεις καὶ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν διακόσμησιν τῶν σαρκοφάγων τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων, κατὰ τὴν ἀρχικὴν φάσιν τῆς δημιουργίας τῶν μνημείων, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ μικρασιατικὴν ἢ Ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν τῶν ὀψίμων ἑλληνιστικῶν χρόνων, εἶναι φυσικὸν νὰ εἶχε σημειωθῇ εἴτε πιστὴ μίμησις τῶν προτύπων εἴτε ἀναζήτησις νέων μορφῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐπεκράτησαν τελικῶς. Εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἐργαστήρια ἡ αὐστηρὰ τυποποιήσις εἶναι βεβαίως ἀσυνήθης, αἱ δὲ ἀρχαιότεραι σαρκοφάγοι παρουσιάζουν κάποιαν ποικιλίαν μορφῶν.

Ἰδιαίτερος δύο ἀποτμήματα πρωίμων χρόνων (πίν. Γ, γ-δ, Ἔθν. Ἀρχαιολ. Μουσείου ἀριθ. 2032 καὶ 2031), δεικνύουν ἰδιορρυθμίαν ὥς πρὸς τὸν τύπον τῆς κορωνίδος καὶ τῆς παραστάσεως καὶ ὥς πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ ἀναγλύφου. Ἡ ἰδιορρυθμία αὕτη ἐπιβάλλει τὴν ἀναγωγὴν τοῦ μνημείου, εἰς τὸ ὅποιον ἀνήκον τὰ ἀποτμήματα, εἰς ἐποχὴν ἀρχαιοτέραν τῶν γνωστῶν ἀττικῶν σαρκοφάγων κωμαζόντων παίδων τῆς Ἀδριανείου Σχολῆς⁵ καὶ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ ὡς προβαθμίδος αὐτῶν.

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 2032 (πίν. Γ, β-γ) ἀνήκεν εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς προσθίας πλευρᾶς τῆς λάρνακος, ἀνωμάλως ἀποσπασθὲν κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον. Σφῆζει μικρὸν τμήμα τῆς ἀναγλύφου παραστάσεως καὶ τὴν δεξιὰν γωνίαν τῆς κορωνίδος. Τὸ σφῆζόμενον πλάτος ὑπολογίζεται εἰς τὰ 2/3 τοῦ ὅλου. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ χείλους, κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀκμὴν, ἐξέχει ταινία τετραγώνου τομῆς, πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ καλύμματος.

Τὴν κορωνίδα σχηματίζουν ἐκ τῶν ἄνω, α) κυμάτιον τομῆς ἰωνικοῦ τύπου, μὲ ἀνάγλυφα ἐπιμήκη φύλλα. Εἰς τὴν γωνίαν, τὸ κυμάτιον καλύπτεται ὑπὸ ἀνεστραμμένου ἀνθεμίου, β) ζώνη χωριζομένη ἀπὸ τοῦ κυματίου διὰ στενοῦ ἐξέχοντος ἄβακος καὶ κοσμουμένη μὲ ὀρθὰ κοῖλα φύλλα, γ) ζώνη μὲ ἄλυσιν ἀνθεμίων ἐκ πέντε πετάλων, ἐναλλασσομένων πρὸς ἀνεστραμμένους κάλυκας, ἐξ ὧν ἐκφύονται κληματίδες. Αὗται σχηματίζουν διὰ δύο ἐκατέρωθεν σπειρῶν, τὴν βάσιν τῶν ἀνθεμίων. Ἡ ζώνη ἔχει τομὴν λεσβίου κυματίου, Ἡ ἐκ τῶν ἄνω διαδοχῇ, τομῆς ἰωνικοῦ καὶ λεσβίου, κυματίων, ἐνθυμίζει τὴν διαμόρφωσιν τῆς κορωνίδος τῶν σαρκοφάγων τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων, ἀλλ' ἡ πλαστικὴ εἰς ἐκείνας διακόσμησις τῆς κορωνίδος εἶναι ἐντελῶς διάφορος⁶. Τὸ κόσμημα, ἐνταῦθα, διακρίνεται διὰ τὸ μικρὸν ἀναγλυφικὸν ἔξαγμα

¹ F. MATZ, Ein römisches Meisterwerk, JdI 19. E. - H., 1958, σ. 80 κέ. τοῦ ἰδίου, Gnomon 32, 1960, σ. 540. Πρβ. ἀντιθέτως: N. HIMMELMANN - WILDSCHÜTZ, Marb. W. - Pr. 1959, σ. 5 - 6.

² CH. PICARD ἐν ΑΕ 1953 - 1954, I, σ. 7 κέ.

³ F. CUMONT, ἔ. ἀ. σ. 347 κέ. M. P. NILSSON, The Dionysiac Mysteries of the Hellenistic and Roman Age, Lund 1957.

⁴ Πρβ. F. MATZ, ἔ. ἀ. σ. 82, ἀριθ. 1 - 4.

⁵ J. M. C. TOWNBEE, The Hadrianic School, 1934, πίν. I, II, 13. Χρονολογικὴ Κατάταξις, σ. 65. Ἐκφράζω θερμὰς εὐχαριστίας πρὸς τὸν Διευθυντὴν τοῦ Ἔθν. Ἀρχαιολ. Μουσείου, ὁ ὁποῖός μοι παρέσχε πᾶσαν διευκόλυνσιν πρὸς μελέτην τῶν σαρκοφάγων τοῦ Μουσείου.

⁶ Χρονολογικὴ Κατάταξις, σ. 65 - 66.

καὶ τὴν ἐπιμελῆ ἔργασίαν¹. Ἐκ τῆς παραστάσεως σφύζεται ἡ κατ' ἀριστερὸν κρόταφον κεφαλὴ πτερωτοῦ παιδὸς (ἀποκεκρουμένη κατὰ τὸ σημεῖον τοῦ στόματος ὀριζοντίως) καὶ ὁ δεξιὸς του βραχίον, ἀπὸ τοῦ κάτω τοῦ ἀγκῶνος μέχρι τῆς χειρὸς, εἰς ἣν θὰ ἐκράτει ἴσως στέφανον. Ἐκ τῶν πτερυγίων, ἡ πρὸς τὸν θεατὴν ἀνοίγεται λοξῶς πρὸς τὰ ἄνω, ἡ ἄλλη ἐκτείνεται ὀριζοντίως, καλυπτομένη ἐν μέρει ὑπὸ τῆς πρώτης καὶ ὑπὸ τῆς κεφαλῆς τοῦ παιδός.

Εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ τοιχώματος σφύζεται εὐθὺ πτίλον, λοξῶς πρὸς τὰ ἄνω ἐκτεινόμενον, ἐκ τῆς πτέρυγος δευτέρας πτερωτῆς μορφῆς. Περαιτέρω, παρὰ τὴν δεξιὰν γωνίαν τῆς σαρκοφάγου, εἰκονίζονται φύλλα με γωνιώδεις ἔγκοπας, σφύζοντα κατὰ τὸ ἄνω πέρας.

Τὸ διατηρούμενον μέρος τῆς παραστάσεως μόλις ἀπέχει 0.01–0.02 μ. ἀπὸ τὴν βάσιν τῆς κορωνίδος, ἐπομένως τοῦτο καταλαμβάνει κατ' ὑπολογισμὸν μόνον τὸ 1/6 περίπου τοῦ ὅλου ὕψους τῆς πλευρᾶς τῆς σαρκοφάγου. Ὁ πτερωτὸς παῖς εἰκονιζόμενος ἀμέσως ὑπὸ τὴν κορωνίδα, παρίστατο ἀσφαλῶς ἱππεύων, οὐχὶ ὥς ἡνίοχος ἐπὶ ἄρματος, διότι δὲν ὑπάρχει πρὸς ἀριστερὰ ἀρκετὸς χώρος διὰ τὴν παράστασιν λεόντων ἢ πανθήρων, συρόντων συνήθως τὸ ἄρμα². Εἶναι λοιπὸν πιθανὸν ὅτι ὁ πτερωτὸς παῖς ἱππευε Τρίτωνα ἢ θαλάσσιον κένταυρον ἢ ἰχθυόγρυπα καὶ ὅτι δευτέρα πτερωτὴ μορφῇ, ὥς φαίνεται ἐκ τοῦ σφυζομένου, δεξιᾶ, ἄκρου πτέρυγος, ἱππευεν ὁσαύτως ἐπὶ τῆς ράχεως τοῦ θαλασσίου τέρατος, χαμηλότερον τῆς πρώτης, ἐξ οὗ συμπεραίνεται ὥς πιθανὴ ἢ ἀπόληξις τοῦ ὑποζυγίου εἰς οὐρὰν ἰχθύος ἢ, ἂν τοῦτο ἦτο ἰχθυοκένταυρος, ἢ στάσις αὐτοῦ ἀνορθομένου ἐπὶ τῶν ὀπισθίων σκελῶν. Τοιαῦται παραστάσεις εἶναι συνήθεις ἐπὶ μνημείων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ συμβολίζουν τὸ ταξίδιον τῶν ψυχῶν εἰς τὰς νήσους τῶν Μακάρων, μεταφερομένων ὑπὸ τῶν θαλασσίων ὄντων. Ἐπὶ μεταγενεστέρων ἀττικῶν σαρκοφάγων ἀποτελοῦν δευτερεύοντα κο-

σμήματα, ὥς π.χ. ἐπὶ τῶν εἰκονιζομένων πρυμνῶν πλοίων ἢ ἐπὶ τοῦ τόρου τοῦ στρώματος τῶν κλινομόρφων καλυμμάτων (Χρονολογικὴ Κατάταξις, σ. 42).

Ἡ ἐργασία κυρίως τοῦ ἀναγλύφου παρουσιάζει ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον. Τὸ πρόσωπον τοῦ παιδὸς κατ' ἀριστερὸν κρόταφον, μετὰ τὰς ἀπαλὰς μεταβάσεις τῶν ἐπιφανειῶν τοῦ μετώπου καὶ τῆς παρειᾶς, τὸ ἀκριβὲς σχεδιάσμα τοῦ βεβαθυσμένου ὀφθαλμοῦ, τὴν πλαστικότητα τῶν λεπτομερειῶν, παρὰ τὸ μικρὸν ἀναγλυφικὸν ἔξαρμα, τὴν ἐπιμελῆ ἔργασίαν μετὰ τὰς ἀβαθεῖς διὰ σμίλης γλυφὰς εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν κυματιστῶν βοστρύχων τῆς κόμης, ἡ ὁποία χωρίζεται ἀριστερόθεν τῆς κορυφῆς καὶ διογκοῦται περὶ τὸν τράχηλον, πάντα ταῦτα εἶναι ἀντάξια ἔργων τορευτικῆς. Ἵνα κατανοήσῃ τις τὴν ἰδιορρυθμίαν τοῦ ἀναγλύφου καὶ τὴν διαφορὰν τοῦ πρὸς ἀνάγλυφα σαρκοφάγων χρονολογουμένων εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν Ἀντωνίων, ἀρκεῖ νὰ παραβάλλῃ τὰς πτέρυγας πρὸς ἐκείνας σφιγγῶν ἢ γρυπῶν, εἰκονιζομένων συνήθως ἐπὶ πρωίμων ἀττικῶν σαρκοφάγων (ΑΕ 1956, σ. 25, ὑποσημ. 3). Μικρὸν εἶναι σχετικῶς καὶ τὸ ἀναγλυφικὸν ἔξαρμα εἰς τὴν σαρκοφάγον μετὰ τὴν παράστασιν τῆς Ἑλένης καὶ τῶν Διοσκουρέων, τῆς Κηφισίας (Χρονολογικὴ Κατάταξις, σ. 15, ἀριθ. 15), ἀλλ' ἐκεῖ ἡ ποιότης τῆς ἐργασίας εἶναι κατωτέρα. Τὸ πρόσωπον τοῦ πτερωτοῦ παιδὸς ἀποπνέει περιστὴν εὐγένειαν καὶ ἐνθυμίζει μερικὰς ἐξαισίας μορφὰς τῶν ἀναγλύφων τοῦ ἐν Ρώμῃ Βωμοῦ τῆς Εἰρήνης. Δὲν εἶναι ὁμως τὸ ἀνάγλυφόν μας τόσον ἀρχαῖον, ὅσον ἐκεῖναι. Πράγματι, τὸ κόσμημα τῆς κορωνίδος, τὰ ἔγκοιλα γλωσσοειδῆ φύλλα ἔχουν ἀνάλογα παραδείγματα εἰς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ κοσμήματα μνημείων χρονολογουμένων μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Τραϊανοῦ, ὅπως ὁ ναὸς τῆς Ὁμονοίας ἐν Ρώμῃ (P. GUSMAN, *L'art décoratif de Rome*, I, πίν. 58), ἐπὶ κράνον παραστάδος τῶν ρωμαϊκῶν λουτρῶν τῆς Ἀφροδισιάδος (M. SCHEDE - HALIL EDHEM, *Meisterwerke der türk.*

¹ Τὸ μόνον παράδειγμα, τὸ ὅποῖον θὰ ἡδύνατο τις νὰ φέρῃ πρὸς σύγκρισιν, εἶναι τὸ κόσμημα ἀποτμήματος διονυσιακῆς σαρκοφάγου ἐν Palestrina, Φωτογρ. Γερμαν. Ἰνστιτ. Ρώμης 6479, Χρονολογικὴ

Κατάταξις, σ. 14, ἀριθ. 3.

² Πρβ. F. CUMONT, *É. d. s.* 348. CH. PICARD, *Chars funéraires à figures ailées*, RA 15, 1940, σ. 104.

Museen zu Konstantinopel, 1928, πίν. 35), ὁ ναὸς τοῦ Διονύσου τῆς Περγάμου (αὐτόθι πίν. 36 b). Τὸ θέμα δὲν εἶναι σπάνιον καὶ εἰς μεταγενέστερα κατὰ τι οἰκοδημήματα, οἷον ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἐφέσου (αὐτόθι πίν. 36 c), πρβ. D. E. STRONG, Late - Hadrianic Architectural Ornament in Rome, PBSR 21, 1953, σ. 118 κέ. Ἡ παραβολὴ ἐπίσης πρὸς ἀνάγλυφα κοσμήματα μαρμαρίνων νεο-αττικῶν ἀγγείων καὶ βωμῶν τοῦ 1^{ου} μ. Χ. αἰῶνος, καταδεικνύει τὴν χρονολογικὴν σχέσιν τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου πρὸς αὐτά¹. Τὴν συγγενεστέραν πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ παιδὸς μορφὴν εὐρίσκομεν εἰς τὸ γνωστὸν ἀνάγλυφον τῆς ζωφόρου ἐκ τῆς Ἀγορᾶς τοῦ Τραϊανοῦ, τοῦ Μουσείου τοῦ Λατερανοῦ². Ὁ παραλληλισμὸς ἀναδεικνύει τὸ πνεῦμα καὶ τὴν τεχνοτροπία τῶν προαδριανείων ἀναγλύφων.

Τὸ ἕτερον ἀπότμημα ἐκ τῆς αὐτῆς σαρκοφάγου (πίν. Γ, δ, σφζ. ὕψ. 0.53, 0.33) ἀνῆκεν εἰς τὴν ὀπισθίαν ἢ εἰς μίαν τῶν πλαγίων πλευρῶν. Ἡ πλαστικὴ διακόσμησις τῆς κορωνίδος εἶναι ὁμοία πρὸς ἐκείνην τοῦ προηγουμένου ἀποτμήματος. Ἐκ τῆς ἀναγλύφου διακοσμήσεως τοῦ τοιχώματος σφύζεται ἡ ἄνω δεξιὰ γωνία ὀρθογωνίου πλαισίου, ἀποτελουμένου ἐκ ταινίας καὶ τόρου ἡμικυκλικῆς διατομῆς, μὲ πλαστικὴν κόσμησιν φύλλων δάφνης καὶ κόκ-

κων. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς τῆς σαρκοφάγου τῆς Ἑλένης καὶ τῶν Διοσκούρων (ROBERT II, ἀριθ. 9, πίν. 3) παρόμοιον ἀλλ' ἀπλούστερον πλαίσιον, κατὰ μίμησιν ξυλίνης κατασκευῆς, περικλείει ἀνάγλυφον παράστασιν Τρίτωνος, φέροντος ἐπὶ τῆς ράχεώς του Νηρηίδα. Κατ' ἀνάλογον τρόπον καὶ ἐνταῦθα, ἀνάγλυφος παράστασις (ἢ ἐπιγραφή;) ἐπλασίουτο ὑπὸ τοῦ τόρου, τοῦ σχηματιζομένου ὑπὸ τριῶν σειρῶν φύλλων δάφνης, διατεταγμένων, ὥς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν σειρὰν, ὀριζοντίως καὶ καθέτως, λοξῶς δὲ ὡς πρὸς τὰς δύο ἑξωτερικάς.

Κόσμημα ὀριζοντίου δέσμης φύλλων δρυὸς ἢ δάφνης, συνεσφιγμένης κατὰ διαστήματα διὰ ζωστήρων, ἀπαντᾷ εἰς τὴν βάσιν πρωίμων αἰτικῶν σαρκοφάγων (Χρονολογικὴ Κατάταξις, σ. 66) καὶ τοῦτο ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ διακοσμητικὸν θέμα τοῦ προκειμένου ἀποτμήματος. Ἄλλ' ἀπὸ τεχνοτροπικῆς ἀπόψεως δύναται κυρίως νὰ παραβληθῇ πρὸς ἀνάλογον κόσμημα ἐπὶ ρωμαϊκῶν βωμῶν τοῦ 1^{ου} μ. Χ. αἰῶνος (π.χ. P. GUSMAN, ἔ.δ. πίν. 57, 2). Ὁ παραλληλισμὸς δύναται ἴσως νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ἐπὶ ἄλλων ἐνδείξεων στηριχθεῖσαν ὑπόθεσιν, ὅτι ἡ σαρκοφάγος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκον τὰ δύο ἀποτμήματα, ἀποτελεῖ προβαθμίδα τῶν σαρκοφάγων τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Γ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

¹ Μουσεῖον Βατικανοῦ, P. GUSMAN, ἔ.δ. πίν. 49. Πρβ. καὶ τόξον Τραϊανοῦ ἐν Benevento, C. PIETRANGELI, L'arco di Traiano a Benevento (Athenaeum), πίν. 5 - 7, 32 - 33.

² Μουσεῖον Λατερανοῦ, P. GUSMAN, ἔ.δ. πίν. 105. KiB. I, 33, 1. J. M. C. ΤΟΥΡΝΒΕΕ, ἔ.δ. σ. 216, πίν. 49. F. MATZ, ἔ.δ. σ. 46, ὑποσ. 8. Φωτογρ. Alinari, ἀριθ. 6350.

α. Ἀπότμημα σαρκοφάγου Μουσ. Τεργέστης.

β. Ἀπότμημα σαρκοφάγου Κερκύρας.

γ. Λεπτομέρεια σαρκοφάγου Θεσσαλονίκης.

α. Ἀπότμημα σαρχοφάγου Κερκύρας.

β. Ἀπότμημα σαρχοφάγου Κερκύρας.

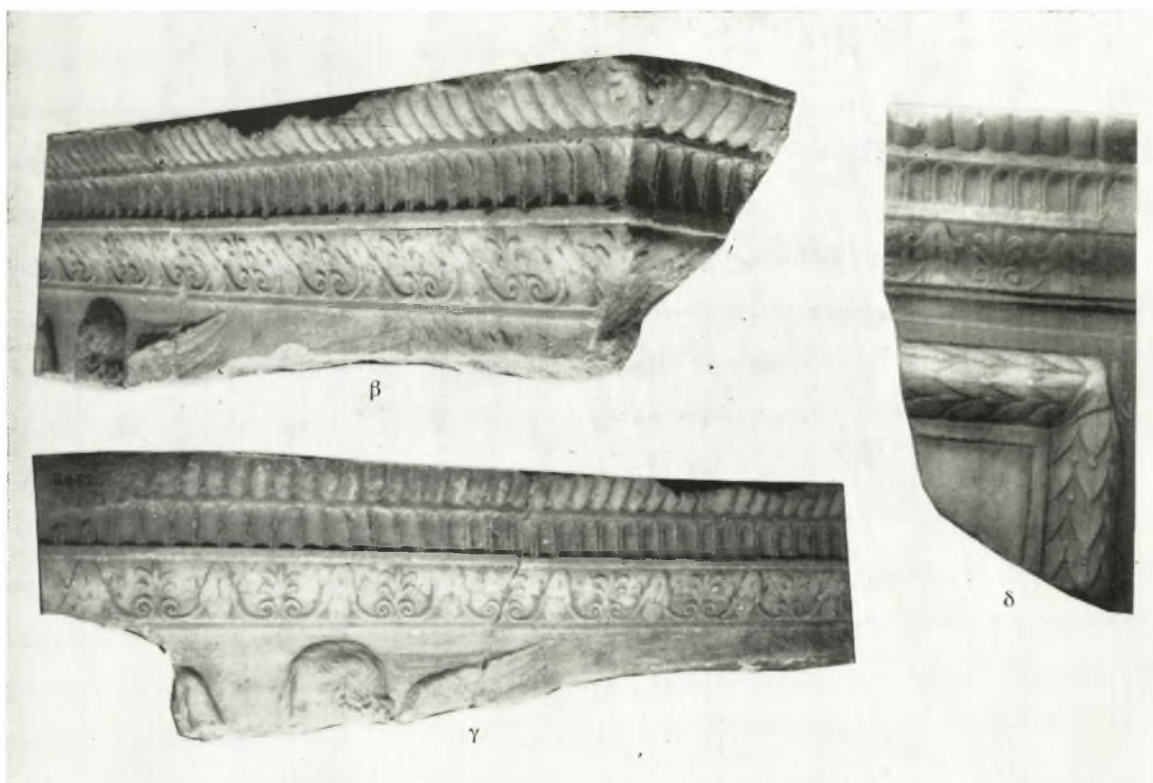
γ. Ἀπότμημα σαρχοφάγου Κερκύρας.

δ. Ἀπότμημα σαρχοφάγου Κερκύρας.

α. Ἀπότμημα σαρχοφάγου Κερκύρας.

β, γ, δ. Ἀποτμήματα σαρχοφάγου Ἐν Ἀρχ. Μουσείου.